

УДК 340.128

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЙЛАУ ЖҮЙЕСІНЕ ӨЗГЕРІС

Тұрсынбек Рүстем Жандарбекұлы

rusteym89@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Заң факультетінің студентті.

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Қ.С. Абдилов

Мемлекетіміздің дамуы 1995 жылғы Конституцияның қабылдануымен тығыз байланысты. Өткен 2020 жылы біз Конституцияның 25 жылдығын атап өттік. ҚР Тұңғыш Президенті-Елбасы Н.Ә. Назарбаев алдымен экономика, содан кейін саясат бағытын жариялады. Бұл 90-шы жылдардың күрделі кезеңінде өз жемісін бергені сөзсіз, Қазақстанды басқару жедел әрі серпінді болды, алайда жылдар өте келе біз саясатсыз экономика ғана емес, басқа салалар да қалағандай дамымай жатқанын көріп отырмыз. Сондықтан ҚР Президенті Қ. К. Тоқаев 2019 жылғы 2 қыркүйекте Қазақстан халқына Жолдауында саяси реформалар бағытын жариялады Бірінші кезекте бізді ҚР-дағы сайлау жүйесі қызықтырды. ҚР-да сайлау 1995 жылғы 28 қыркүйектегі "Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы" Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына сәйкес өткізіледі.

Тұтастай алғанда, қазақстандық сайлау жүйесі әлемдік стандарттарға сәйкес келеді деп айтуға болады. Егемен Қазақстанның сайлау жүйесінің басты ерекшелігі-оның саяси жүйенің жалпы қайта құрылуымен де, сайлау процесінің конституциялық және заңнамалық тұрғыдан бекітілген қағидаттары мен тетіктерінің өзгерістерімен де байланысты елеулі өзгерістерге ұшырауы. Қазақстандағы сайлау жүйесінің эволюциясы қазіргі даму кезеңіндегі саяси өзгерістердің мәнін көрсетеді. Қазақстанның сайлау жүйесін жетілдіру процесінің мақсаты билік құрылымдарын қалыптастырудың тиімді жұмыс істейтін тетігін құру болып табылады. Қазақстан сайлау жүйесін қалыптастыру процесін талдау электоралдық саясаттың өзін зерделеу үшін ғана емес, өтпелі кезеңдегі трансформациялық саяси өзгерістердің мәнін

бағалау үшін де, саяси жүйені одан әрі демократияландыру перспективалары үшін де маңызды.

Алайда бізді сайлау органдарын құру және оларға бағыну мәселесі толғандырады. Атап айтқанда, жоғарыда аталған заңға сәйкес Орталық Сайлау Комиссиясы сайлау органдарының бірыңғай жүйесін басқарады және тұрақты жұмыс істейтін орган болып табылады. Төрағаны, сондай-ақ Орталық Сайлау Комиссиясының екі мүшесін Президент тағайындайды, ал екі мүшені Парламент палаталары тағайындайды. Содан кейін сұрақ туындайды: сайланған органдар мен сайланған шенеуніктер сайлау процесінің менеджерлерін тағайындайды ма? Екінші сұрақ: Орталық Сайлау Комиссиясының төрағасы мен мүшелері кімнен тағайындалады, заңда тек Орталық Сайлау Комиссиясында кім бола алмайтындығы, бірақ кімге көрсетілмеуі керек екендігі көрсетілген. Бірақ, шын мәнінде, Орталық Сайлау Комиссиясын сайлаудан кейін, әрине, сайлаудың негізі болып табылады.

Көптеген елдердің тәжірибесі бұл мәселеге басқаша қарайды. Орталық Сайлау Комиссиясының тұрақты жұмыс істейтін орган болған кезде жүйе жалпыға бірдей қабылданған жүйе болып табылады, алайда оның бағынуы мен қалыптасуы көптеген елдерде, атап айтқанда Францияда, Германияда және Италияда Президент пен Парламенттің қатысуынсыз өтеді. Испанияда Орталық Сайлау Комиссиясының құрамы патша жарлығымен тағайындалса да, Орталық Сайлау Комиссиясының 13 мүшесінің 8-і Жоғарғы Соттың магистрлері болып табылады және бұл Жоғарғы Сотта өткізіледі, ал 5 мүшені Парламент сайлайды, бірақ міндетті түрде заң, саясаттану немесе әлеуметтану профессорларынан, тиісінше, бұл жағдайда біз Орталық Сайлау Комиссиясының тәуелсіз және бейтарап болады деп күтуге болады. Яғни, біз осы мәселеге назар аударып, ҚР-дағы сайлау процесін неғұрлым легитимдеу үшін Орталық Сайлау Комиссиясын қалыптастыруға көзқарасты өзгертетін уақыт жетті деп есептейміз. Бұл жерде бірнеше аспект бар, Біріншіден, ҚР-да Орталық Сайлау Комиссиясын кім қалыптастыруы тиіс, ал екіншіден, бұл орган кімге бағынуы тиіс?

Бізге Орталық Сайлау Комиссиясын қалыптастырудың Испандық жүйесі ең қызықты және объективті болып көрінеді,

Бірінші сатыда бұл үлкен тақырып сондада жаза кетейін осы арқылы менің сұрақтарымның шешімі шығады деген ойдамын. «Конституциялық кенесті Конституциялық Би алқасы» деп ауыстыруымыз керек үйткені, ол сөздің мағынасы өте теренде жатыр. Өзгенің де жүйесінде көрдік енді өзіміздің тарихымызға үңілсек 17, 18-інші ғасырларда Қазақ хандығында өте салихалы билер болған оларға тоқтала кетсек Төле би, Әйтеке би, Қазыбек би сынды халықтың дауларын шешіп ханға сын айта білген осындай тұлғаларды ескере кеткен жөн деп шештім және шетелдің басқару жүйесіне үңіле бермей өзіміздің ескірген тарихи жүйені де зертеу керек деп ойлаймын осы ған тоқталып. Конституциялық Би Алқасы органы ерекше мәртебе беру керек және конституцияның заңдарын қадағалап халықтың кейбір заңдарға келіспеген тұстарын көріп сол заңды конституцияға сәйке келмейтінің қарап өзінің әділ бағасың беріп парламентке сөгіс жариялайтын денгейде және заңды қарауға кері қайтарып сонда Халық аралық , Еуропалық соттарға халықтың жәутендеп қарау шамалайтын еді және еліміздегі жемқорлық мәселесі шамалы шешілетін еді. . Бұл жүйені ешқандай органдарға бағынышты болмауы керек және Қазқстан Республикасында халықа белгілі, сот органдарында білімімен, ерекше танылған тұлғалық белгісі бар адам сайлануы керек.

Екінші сатыға, бұл алдында талқылаған мәтінге келетін болсақ. Конституциялық Сот органға Орталық Сайлау Комиссиясына қадағалауды тапсыру керек және Орталық Сайлау Жүйесінің Төрағасын және орынбасарын яғни екі мүшесін қоғамдық ұйымдардың ұсынуы мен сайлау керек қалған мүшесін парламент сайлайды. Бұл орган еліміздің тағдырын, халықтың үмітін ақтайтын болашақта басқаратын басшылардың сайлауын жауаптылықпен атқаруы тиіс орган болып табылуы керек. Орталық Сайлау Комиссиясын қызмет ету мерзімін 7 жылға шектеу қажет, содан кейін Орталық Сайлау Комиссиясын барлық сайланған органдарды сайлауды тапсыру керек мысалы, Аудан Әкімдері, Маңызды қала әкәмдері Мәжіліс депутаттарын тағыда басқа сайлауға болады.

Осылай өзгерістер жасап барлығын санамыздан өткізіп, өткен тарихи жүйелерді зертеп өзгертіп жанаша деңгейге жеткізіп реформа жасап, Қазақстанның өзінің билік жүйесі қалыптасар еді, әрине бұл оңай нәрсе емес бұндай шешімге келу үшін көптеген жұмыстар атқару керек. Мен кейде ойлаймын адамдардың жақсы нәтижеге жетіп күрмеулі істерді шешу жолдары, ол қолдағы бар нәрсені қыйындатпай қарапайым жодармен шешуге болатының түсіне алатын адам болар. Біз өз қолымыздан да өрмек өре алатынымызды түсінгеніміз абзал.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Конституция Республики Казахстан – Алматы: Жеті жарғы, 1995.
2. Испан елінің сайлау жүйесі // http://www.cikrf.ru/international/events/churov_spain/history.html
3. Тауке хан мен Абылайдын басқару кезінде; <https://clck.ru/URcd6>
4. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy
5. Нарбинова, М.М, Зиятова, Ж.К. Конституциялық құқық [Мәтін]: әдістемелік нұсқаулар / Шығыс Қазақстан мемлекеттік ун-ті.- Өскемен: ШҚМУ, 2013.- 50 б.
6. А. Ибраева, Г. Әлібаева, Қ. Айтхожин «Құқықтану» Алматы 2016 ж.
7. Амандыкова С.К. «Конституционное право Республики Казахстан», Караганда: Болашақ-Баспа, 1998г.